

När världen öppnar sig

Det finns ögonblick då världen öppnar sig, eller du själv för ett ögonblick är öppen nog att ta in världen. Det finns ett ord för det: epifani.

Jag är på väg söderut från Malmö med cykel, i en förunderligt varm och vacker försommardags fallande ljus. Skylten mot Tygelsjö har någon ligist bockat så att den pekar mot Vintrie. Snällt följer jag skylten, här har jag aldrig förr cyklat, fast jag bott som barn bara någon bit bort i Limhamn.

Det gör ingenting att jag cyklar fel. En ny skylt korrigerar misstaget och pekar uppmuntrande med ”Tygelsjö” in mot en cykelstig som i sin tur leder till en pilkantad allé, den längsta jag någonsin upplevt.

Medan eftermiddagsljuset förgyller dagen glider jag längs grusvägen. Aldrig har jag sett så många fjärilar! De jagar varandra genom luften, ibland i tillfälliga flockar, de svärmar kring cykeln och flyger upp mot träden. Allt är stilla, motståndslöst. Och som alltid är upplevelsen överraskande. Vad jag än är eller gör eller inte är eller gör spelar inte längre någon roll. Här återstår endast en känsla av befrielse, utsträckt som ett band längs vägen. Ett band spänt mellan fjärilsvingar.

Robert Musil skriver om ett sådant ögonblick i utkasten till det som skulle blivit den avslutande delen av romanen *Mannen utan egenskaper* (*Der Mann ohne Eigenschaften*, 1930–1942). Det är en stor och märklig utvecklingsroman, som följer sin huvudpersons väg från relativ oskuld till någon form av insikt. Vilken denna insikt är, är inte alldeles tydligt – särskilt inte som Musil aldrig slutförde verket och kvarlåtenskapen rymmer ett virrvarr av motsägelser och lösa ändrar. Men romanen rör sig från de pompösa piruetterna kring ett planerat öst-errikiskt kejsarjubileum 1914 – ett av författaren

inte slumpvis valt jubileumsår, 1914 är året då dubbelmonarkin Österrike-Ungerns upplösning inleds med första världskrigets utbrott – in mot en alltmer mystiskt och erotiskt färgad symbios mellan huvudpersonen Ulrich och hans syster Agathe. Det är i romanens sena utkast som inte bara köns- och tabugränser överskrids, utan även gränserna för individen. Utopismen hos Musil kretsar kring personlig och existentiell gränslöshet. Syskonen Ulrich och Agathe befinner sig i en trädgård, de ligger i gräset och ser fruktblom falla:

”En ljudlös ström av glanslös blomsnö kom från en grupp träd svävande genom solskenet; och den andning som bar den var så lätt att inte ett blad rördes. Den kastade ingen skugga på gräsmattans grönska, men denna tycktes förmörkas inifrån, som ett öga”. Det är Agathe som iakttar sommardagens andhämtning, och hon kommer att tänka på vad hon läst i en bok:

”Då blev hjärtat taget ur mitt bröst”, har en mystiker sagt. Hon erinrar sig mer som hon en gång läst högt för brodern just på samma plats: ”Är det du eller är det icke du? Jag vet icke var jag är; icke heller vill jag veta det. [...] Jag är förälskad, och vet ej i vem! Mitt hjärta är av kärlek fullt och kärlekstomt tillika!” Så återklingade inom henne mystikernas klagan, i vilkas hjärtan Gud trängde in så djupt som en törntag som inga fingertoppar kan få grepp om. (Robert Musil, ”Ur en sommardags andhämtning” i översättning av Lars W. Freij)

Det är viktigt att förstå, att Agathe visserligen använder ord och begrepp hämtade från ett religiöst språkbruk, men att det hon beskriver och erfar lika mycket hör hemma i den profana erfarenhetsfären.

Musil är knappast att betrakta som en religiös författare, åtminstone inte i konventionell mening. Och när han strax därpå låter Agathe tala om ett ”Tusenårsrike” är detta helt medvetet något annat än den teutoniska typ av millenniarism som tvingade Musil i landsflykt tillsammans med sin judiska hustru efter tyskarnas inmarsch i Österrike 1938: ”Tiden stod stilla, ett årtusende vägde lika lätt som ett öppnande och slutande av ögonen, hon hade nått fram till Tusenårsriket, kanske rent av Gud gav sig tillkänna”. Tid och rum finns, och finns inte; Agathe upplever sig både närvarande i den fysiska verkligheten, och utanför den. Hon erfar en form av samtidighet och genomskinlighet; världen tycks ”oaktat dessa motsägelser i alla stycken vara uppfylld av ett förklarings skimmer”.

Så återklingar mystikernas sökande genom Musils text, och här är han överraskande med mig, som en oväntad passagerare på pakethållaren, medan cykeln svischar fjärrslätt mellan åker och äng mot Tygelsjö.

Den persiske skalden Rumi (egentligen Jalal al-din Balkhi, 1207–1273) grundade en dervischorden som är känd för att medlemmarna genom en ändlöst virvlande dans försätter sig i ett stilla exalterat tillstånd. Hans huvudverk är de sex volymerna av *Mathnawi* eller *Mesnavi*, en unik samling poesi, sagor, vitsar, teologiska utläggningar – allt satt på regelbunden vers. Idries Shah, en kännare av sufimystiken ”inifrån”, beskriver Rumis verk som en särskild konstform ”skapad av Rumi för det uttryckliga syftet att förmedla betydelser som han medger inte har någon verklig motsvarighet i vanlig mänsklig erfarenhet” (Idries Shah, *The Sufis*, s 132). I sin praxis använder dervischerna i Rumis efterföljd en kombination av meditation och utdragna fysiska övningar, med målet av ett jag-expanderande tillstånd. Översättarna

har i Rumis poesi en överväldigande uppgift att bita i; den täta väven av egen lära, islamisk teologi, infall och skämt får texten att i rasande fart skifta karaktär och betydelseramar.

I en av dikterna ur det väldiga verket *Mesnavi* berättas om en mus och en groda som möts varje morgon på en flodbädd – här nedan först i min översättning efter Coleman Barks engelska tolkning. ”Varje morgon, så fort de ser varandra/berättar de öppet historier och drömmar och hemligheter/utan minsta hämningar och återhållsamhet”.

Att se och höra de två tillsammans, skriver Rumi i Coleman Barks engelska version:

*Är att förstå, som det är skrivet,
Hur ibland när två väsen förenas,
Kristus gör sig synlig.*

(Coleman Barks, *The Essential Rumi*, s 79.
Min översättning till svenska)

Referensen till profeten från Nasaret är inte överraskande. Dels för att Kristus också i islam har en väsentlig roll som vishetslärare, dels för att detta är långt från den enda gången han förekommer i Rumis texter. Men som vanligt ska man vara försiktig med fria tolkningar. Vi får gripa efter ett par äldre, tyngre volymer längre ner i den persiska poesihyllan. Den klassiska engelska översättningen av Reynold A. Nicholson saknar just här den direkta referensen till Kristus. Samma sak gäller i den personliga och emellanåt kuriösa svenska översättningen av Eric Hermelin (1860–1944). Efter som Hermelin översatt hela *Mesnavi* (1933–1939) till svenska vill jag dröja lite vid honom. Denna svenska baron hade i ungdomen fört ett ostadigt liv runt om i världen, bland annat som legosoldat i Indien och som bonde, fiskare och frälsningssoldat i Australien samt förmodligen också som sjöman. Delvis på

*Dervischer från Mevlevi-orden.
Foto Tomas Maltby*

grund av hans svåra alkoholism fann hans släktingar omsider för gott att skriva in Eric Hermelin på mentalsjukhuset S:t Lars utanför Lund, där han vistades från 1909 till sin död 1944. Här kom han att översätta sufisk poesi och kristna mystiker, ett livsverk på 38 band och över 10 000 sidor. Hans översättning av den förut citerade dikten – med ett språk som var antediluvianskt också i sin tid – ger en litet annan vinkling än Barks. Men den bekräftar känslan av förälskad gränslöshet som Rumi (liksom Musil) försöker ge uttryck för i det totala uppgåendet – i en existens i och utom sig själv, eller i uppgåendet i en annan människa:

*Hvar morgon kommo de tillsammans, i en vrå.
De spelade, derstädes, hjertats ternings-spel;
De tömde sina bröst på Satans drypta gift.
Och bådas deras hjärtan vidgades och
fröjdades, när de, vid dessa möten,
kommo samman;
De läste sagor för hvarandra. De hörde på
och lyssnade uppå hvarandra.
De täljde hemligheter, MED och UTAN tunga;
De hade lärt sig tyda Traditionen: "En
Gudomlig Nåd är ett förbrödradt lag".*

(Rumi, *Mesnavi* VI s 310 f (2633–2636).
Övers. Eric Hermelin)

Men att bara råkas räcker inte för de två. Det krävs en absolut förening, en upplösning av tid och gränser. Rumi drar en parallell till bönen: älskaren är som de sant troende, "de, som i bönen, stadeligt, FÖRBILFVA". Han liknar de älskande vid två bjällror hängda om halsen på en kamel:

*På EN kamel är hängd – de båda klockorna;
Hur skulle, då, dem två beträffande,
befallningen: "Besök mig, EN gång,
VECK-ligen" ha någon lockelse? Ha
någon giltighet?
Månn' någon, nånsin, görer återkommande
besök hos SIG, SIG SJELF?
Månn' någon, nånsin, plägar umgänge, med
regelbunden mellan-tid, med SIG, SIG
SJELF?*

(Rumi, *Mesnavi* VI, s 316, 681–2682.
Övers. Eric Hermelin)

Med detta menar Rumi att du lika lite kan gå in i och

ut ur dig själv på enstaka besök som den älskande kan begränsa sin samhörighet med den älskade till en gång då och då. De älskande vill uppgå i varandra, oupphörligt och obegränsat, obesvärade av tid och rum. Och naturligtvis är dikten i sig en parabel, öppen för såväl religiösa som profana läsningar. "All den kärlek himlen rymmer/ligger samlad i ett dunkelt ljus" för att stjäla ett par rader av Pär Lagerkvist som likaså går vida utanför ett religiöst sammanhang.

Att den på mentalsjukhus inspärrade fyllbulten, syfilitikern och polyglotten Hermelin tilltalades av det ostyriga budskapet från den persiska mystikens

Eric Hermelin

gladaste budbärare är inget att förvånas över. Hermelin ledde sitt bångstyriga liv mot förnedring och ångest, och hos Rumi kunde han få upprättelse och bekräftelse: "Kör snillet ut. Med dårskap sitt tillsammans" eller "Åt ångest gläd dig, åt ångest och förnedring"

är ord som mycket bokstavligt gestaltar Hermelins egen livssyn, där det högsta bara kunde nås av den som krälat genom världens träck.

Det må vara att Kristus inte nämns just här i Rumis originaltext – han är annars en återkommande referens i den sufiske mystikerns skrifter (och det textkritiska perspektivet intresserar mig för övrigt inte i detta sammanhang). Det är ändå här, i synliggörandet, som jag vill fortsätta; i ett religiöst språkbruk, men utan anspråk på det specifikt religiösa. Detta att Kristus gör sig synlig har betydelse även för oss icke-troende. På ett populärkulturellt plan – och där rör sig förvisso den sjungande, dansande och vitsande Rumi ofta – dyker en poprefräng från 90-talets mitt upp i bakhuvudet. "What if God was one of us" hette det i en sång med Joan Osborne: tänk om Gud var en snubbe, en som stod på bus-sen, en som bara kämpade för att komma hem? Om du såg honom, skulle han då bli verklig, och med honom himlen, helgonen och profeterna? Skulle du då tro? Jag kan inte undgå att känna en märk-

lig rysning, som om min kropp inte längre helt var en barriär mellan mig och det utom mig. I sådana ögonblick har, allt som oftast, religionen åtminstone användbara begrepp.

Händelsen när Kristus blir synlig för världen kallas *Epiphania*. Den firas sedan gammalt den sjätte januari, dagen för de tre heliga konungarnas besök i Betlehem – också känd som Trettondagen. Det är då frälsaren blir sedd, manifesterar sig, för mänskligheten. Det ursprungliga grekiska ordet avser just synligblivandet, manifestationen. Vi som inte tror på under måste ändå försöka leva oss in i de tre konungarnas känsla inför det oerhörda. Epifani, det kallas också teofani, skådandet av Gud.

Begreppet ”epifani” har större spridning numera i litteraturvetenskapen än teologin. Den irländske författaren James Joyce (1882–1941) tillämpar ordet epifani på ett slags profana upplevelser, där det tillsynes lilla, oväsentliga och låga plötsligt öppnar sig mot en avslöjande betydelse. Känslan av uppenbarelse finns där, men lösgjord från den religiösa innebörden. För ett kort ögonblick ser vi världen för vad den är, innan allt återgår till det vanliga.

Joyce berör första gången begreppet i romanutkastet ”Stephen Hero”, som sedan blev *Porträtt av konstnären som ung* (*A Portrait of the Artist as a Young Man*, 1916). ”Stephen Hero” föregås i sin tur av över 70 korta utkast eller anteckningar rubricerade som epifanier vilka Joyce troligen hade tänkt ge ut separat, men där en del istället arbetades in i senare verk. Somliga av dessa epifanier kan närmast liknas vid freudianska felsägningar. Plötsligt avslöjas oavsiktligt i vad och hur något sägs en helt annan mening än den som egentligen avsetts. I *Stephen Hero* beskriver Joyce epifanin som ”en plötslig andlig manifestation, ibland i vulgärt tal eller gester, andra gånger en minnesvärd fas i medvetandet självt”. För Joyce var det en uppgift för författaren att noggrant registrera dessa känsliga och lättflyktiga ögonblick. Långt senare kallar han epifanierna stjätkar eller strån i vinden ”där människor avslöjar just det de allra helst vill dölja”.

Det andliga genomsådandet av världen ersätts hos Joyce i novellsamlingen *Dublinbor* (*Dubliners*, 1914) av ett mer profant genomsådande. I den avslutande novellen ”De döda” utlöser en sång gamla minnen, just på Trettondagsafton. Huvudpersonen

får en lika plötslig som smärtsam inblick i sin husstora kärleksförlust. En sång de hört återkallar minnet av en tidigt död älskad, en sorg som hon tyst burit vidare. I natten ser han in i hennes övergivenhet, och inser sin egen. Man kunde säga att epifanin just här kommer nära det som den av Joyce beundrade Henrik Ibsen beskrev som ”livslöggen” i skådespelet *Vildanden* (1884). Men klarheten är inte katastrof och uppbrott som för Jalmar Ekdal i Ibsens pjäs; den är klarsyn och fortsättning, kanske också en fördjupad kärlek. Det ryms en oväntad melankolisk humanism i Joyces novellslut. Till sist ser huvudpersonen ut genom fönstret, över snön som fortsätter att falla, över Dublin, över hela Irland.

Så kommer epifanierna som ögonblick då vi ser in i och ut ur oss själva; då vi bryter dubbla gränser. Gränsen in mot förståelsen av oss själva, och ut i en djupare förståelse av – eller känsla för – världen. De insikterna må vara svåra eller omöjliga att exakt sätta ord på. Vi kan kalla det ögonblick av innerlighet och klarsyn. Epifani.

PONTUS KYANDER

Tryckta källor

- Coleman Barks, *The Essential Rumi*. New York 1995.
James Joyce, *Dubliners*. Dublin 1916 (och senare upplagor).
James Joyce, *Stephen Hero*. London 1963.
James Joyce, *Poems and Shorter Writings*. London 1991 (och senare upplagor).
Franklin D. Lewis, *Rumi før og nu, øst og vest*. København 2010.
Robert Musil, *Mannen utan egenskaper* I–IV. Översättning Irma Nordvang & Lars W. Freij. Stockholm 1983.
Robert Musil, ”Ur en sommardags andhämtning”, övers Lars W. Freij, i *BLM* nr 3 1983 s 176 f.
Djalalu’ d-Din Rumi, *Mesnavi* I–VI. I översättning av Eric Hermelin. Lund 1933–1939.
Jalalu’ d-din Rumi, *The Mathnawi of Jalalu’ d-din Rumi* I–VI. Edited and translated by Reynold A. Nicholson, Cambridge 1926 (och senare upplagor).
Idries Shah, *The Sufis*. Introduction by Robert Graves, New York 1964.

Internetlänk:

”Joyce’s Epiphanies”, The James Joyce Center:
<https://jamesjoyce.ie/epiphanies/>